

KS. WOJCIECH GÓRALSKI

PIERWSZY SYNOD DIECEZJALNY
KARD. KAROLA BOROMEUSZA (1564 r.)

Program odnowy i reformy kościelnej zainicjowany przez Sobór Trydencki, zawarty w soborowych "dekretach reformacyjnych", znalazł od samego początku swojego wybitnego rzeczownika w osobie Karola Boromeusza (1538-1584), początkowo administratora (od 17 II 1560 r.), a następnie arcybiskupa mediolańskiego (od 12 V 1564 r.). Już wśród siebie współczesnych młody kardynał, nepot i bliski współpracownik Piusa IV, uchodził powszechnie za wzór i model biskupa potrydenckiego¹, a dekrety siedemnastu synodów (jedenastu diecezjalnych i sześciu prowincjonalnych), które odbył, zawarte w słynnych *Acta Ecclesiae Mediolanensis*, odbiły się szerokim echem w wielu krajach Europy². Właśnie instytucję synodu, m. in. diecezjalnego, wskazaną zresztą przez sam Sobór Trydencki³ jako podstawowe narzędzie reformy kościelnej, potraktował rządca diecezji mediolańskiej - od samego początku - ze szczególną predylekcją.

Pierwszym krokiem na drodze recepcji Soboru Trydenckiego w diecezji mediolańskiej, uzależnionej politycznie od Hiszpanii, był synod diecezjalny odprawiony w katedrze mediolańskiej w dn. 29-31 VIII 1564 r. Zwrócenie uwagi na to właśnie zgromadzenie synodalne ma umożliwić bliższe zorientowanie się, od czego zaczynało się w Mediolanie - kilka miesięcy po zakończeniu Tridentinum - długotrwały proces wdrażania w życie diecezji odnowy soborowej.

¹ Zob. G. Alberigo. *Carlo Borromeo come modello di vescovo nella Chiesa post-tridentina*. "Rivista Storica Italiana" 79:1967 z. 4-5 s. 1031-1052.

² Zob. E. Cattaneo. *La singolare fortuna degli "Acta Ecclesiae Mediolanensis"*. "Scuola Cattolica" 111:1983 nr 3-4 s. 191-217; H. Jedyn. *Carlo Borromeo*. Roma 1971 s. 55-60.

³ Sobór Trydencki polecił corocznie odbywanie synodów diecezjalnych. Zob. Conc. Trid. sess. XXIV c. 2 de ref.

I. PRZYGOTOWANIE I ZWOŁANIE SYNODU

Mianowanie 17 II 1560 r. kard. Boromeusza administratorem opróżnionej przez rezygnację Hipolita II d'Este⁴ diecezji mediolańskiej nie oznaczało dla kardynała możliwości rychłego opuszczenia Rzymu, gdzie przebywał od kilku miesięcy, wezwany przez Piusa IV. Był tam ciągle potrzebny, służąc swemu wujowi-protektorowi wydatną pomocą w pracy administracyjnej i dyplomatycznej. Pozostanie zresztą u boku papieża aż do września 1565 r., odgrywając niepoślednią rolę w końcowej fazie (18 I 1562 - 3 XII 1563) Soboru Trydenckiego⁵.

Kanonicznego objęcia diecezji w administrację dokonał Boromeusz 23 II 1560 r. przez swego delegata Andrzeja Ruperto, którego potwierdził na stanowisku wikariusza generalnego. Jednocześnie potwierdził jako swojego biskupa koadiutora Melchiora Crivelli, dominikanina. Wkrótce otrzymał nowego biskupa koadiutora w osobie Sebastiana Donati⁶. Okres nominalnej administracji diecezją obfitował w bardzo doniosłe wydarzenia. Najpierw nagła śmierć brata Fryderyka (19 XI 1562 r.) przesądziła o radykalnej zmianie postawy duchowej przyszłego arcybiskupa Mediolanu. Przyjęcie w wyniku metamorfozy święceń kapłańskich (17 VII 1563 r.), a potem sakry biskupiej (7 XII 1563 r.) pozwala Boromeuszowi lepiej uświadomić sobie ogrom zadań pasterskich. Następnie zakończenie Soboru Trydenckiego, którego dekrety stały się dlań podstawowym programem życiowym, uświadomiło mu doniosłość obowiązków, jakie Sobór nałożył na rządców diecezji. Nic też dziwnego, że 4 XII 1563 r., a więc nazajutrz po zakończeniu Tridentium napisał do przewodniczącego tegoż Soboru, kard. Morone, że jego wielkim pragnieniem jest oczekiwanie na realizację uchwał soborowych, których potrzebę, odczuwa całe chrześcijaństwo⁷. Wymowne więc było przesłanie przez administratora diecezji mediolańskiej 25 III 1564 r. do Mediolanu dwudziestu dwóch egzemplarzy opublikowanych drukiem uchwał Soboru⁸. Wolno przypuszczać, że o zwołaniu synodu myślał kard. Boromeusz już wkrótce po zamknięciu Tridentinum. Jako oddany zwolennik szybkiej realizacji postanowień soborowych wiedział doskonale, że Sobór polecił odbycie w niedługim terminie synodów prowincjonalnych oraz diecezjalnych, podczas któ-

⁴ Na temat Hipolita II d'Este zob. K. K u Ź m a k. *Este d'*. EK IV 1137-1138.

⁵ Zob. J e d i n, jw. s. 7-13; C. V i t a l i. *S. Carlo e il Concilio di Trento*. "La Scuola Cattolica" 38:1910 nr 5 s. 769-801; G. A l b e r i g o. *Carlo del mito, Carlo della storia*. W: *Il grande Borromeo tra storia e fede*. Milano 1984 s. 145-155.

⁶ A. M a j o. *San Carlo Borromeo, vita e azione pastorale*. Ed. 3. Milano 1984 s. 22; A. D e r o o. *S. Carlo Borromeo. Il cardinale riformatore*. Milano 1965 s. 203-205; M. de C e r t e a u. *Carlo Borromeo, santo*. W: *Dizionario biografico degli Italiani*. T. 20. Roma 1977 kol. 263.

⁷ D e r r o, jw. s. 14-15.

⁸ C. M a r c o r a. *Anno 1564: il primo sinodo diocesano*. "Diocesi di Milano" 5:1964 nr 4 s. 208.

rych należało przyjąć uchwały soborowe, złożyć tzw. obediencję papieżowi oraz potępić wszystkie herezje piętnowane przez święte kanony i sobory powszechne, a zwłaszcza przez Sobór Trydencki⁹. Pozostaje faktem, iż już w kwietniu 1564 r. Boromeusz myślał o zwołaniu przede wszystkim synodu prowincjonalnego, podejmując nawet w tym kierunku określone działania¹⁰. Arcybiskup dał się jednak przekonać, iż synod prowincjonalny wymaga bardzo starannego przygotowania dekretów, w rezultacie czego zgromadzenie to odłożono¹¹.

W dniu 12 V 1564 r. Pius IV mianował swego nepota arcybiskupem Mediolanu. Zmuszony do dalszego pozostania w Rzymie dla wzięcia udziału w debatach nad przygotowywanym zatwierdzeniem przez papieża uchwał trydenckich oraz nad wstępnymi inicjatywami realizacji reformy soborowej, arcybiskup mediolański skierował w czerwcu 1564 r. do Mediolanu swojego nowego wikariusza generalnego, wybranego w Rzymie, Mikołaja Ormaneto (+1577), starannie wykształconego doktora obojga praw, wybitnego rzeczownika reformy trydenckiej, przyszłego biskupa Padwy, ucznia Jana Mateusza Giberti, biskupa-reformatora Werony¹². W nominacji wystawionej 6 VI 1564 r. kard. Boromeusz udzielił swojemu wikariuszowi generalnemu szerokich uprawnień, upoważniając go m. in. do podejmowania działań wymagających specjalnego mandatu rządcy diecezji¹³.

Mikołaj Ormaneto, przybywając w czerwcu 1564 r. do Mediolanu, szybko dokonał rekonesansu diecezji odbywając w niej wizytację, choć trudno jest ustalić jej wymiar i przebieg¹⁴. Pierwsze zetknięcie z duchowieństwem i wiernymi diecezji było dlań z pewnością bardzo instruujące. Wstępne rozpoznanie sytuacji oraz talent organizacyjny wybitnego *alter ego* kard. Boromeusza pozwoliły temu ostatniemu na wydanie wikariuszowi generalnemu polecenia zwołania synodu diecezjalnego, który wymagał znacznie mniej przygotowania niż synod prowincjonalny. Arcybiskupowi zależało przede wszystkim na rychłej publikacji w Mediolanie dekretów soborowych. Tym

⁹ Conc. Trid. sess. XXV c. 2 de ref.

¹⁰ Zob. Marcora. *Nicolò Ormaneto, Vicario di S. Carlo (giugno 1564 - giugno 1566)*. W: *Memorie storiche della diocesi di Milano*. T. 8. Milano 1961 s. 304-309; Deroo, jw. s. 215; E. Cattaneo. *Il primo concilio provinciale milanese (A. 1565)*. W: *Il Concilio di Trento e la riforma tridentina. Atti del convegno storico internazionale. Trento 2-6 settembre 1963*. T. 1. (Herder) Roma - Freiburg - Basel - Barcellona - Wien 1965 s. 221-222.

¹¹ Marcora. *Nicolò Ormaneto* s. 312.

¹² Zob. R. Palmarocchi. *Ormaneto Nicolò*. ECat IX 359; Marcora. *Nicolò Ormaneto* s. 209-590.

¹³ "Litterae patentes originales constitutionis D. Nicolai Ormaneti in vicarium generalem a Sancto Carolo, Romae anno 1564, die 6 Iunii". W: *Acta Ecclesiae Mediolanensis ab eius initiis usque ad nostram aetatem. Opera et studio presb. Achillis Ratti, sacrae theologiae, iuris canonici et philosophiae doctoris e Collegio Doctorum Bibliothecae Ambrosinae cum approbatione Aloysii Nazari Comitissae Calabria Archiepiscopi Mediolanensis*. T. 3. Mediolani. Ex Typographia Pontificia Sancti Iosephi, via Sancti Caloceri. N. 9, MDCCCXCII kol. 1177-1183 (dalej cyt.: AEM).

¹⁴ Marcora. *Nicolò Ormaneto* s. 307.

bardziej że synody diecezjalne, podczas których przyjęto uchwały trydenckie, odbyły się już w kilku diecezjach sufraganów arcybiskupa metropolity mediolańskiego: Vigevano, Bresci, Cremonie, Weronie, Asti¹⁵. Nic też dziwnego, że Boromeusz nalegał na szybkie odbycie synodu, nie licząc się z niekorzystnym klimatem lata przynoszącego duże upały. Był zdecydowanie przeciwny odkładaniu tego ważnego wydarzenia diecezjalnego na okres jesienny, czemu dał wyraz w swoim liście skierowanym do Ormaneto¹⁶.

Mocą mandatu arcybiskupiego Ormaneto zwołał synod diecezjalny do Mediolanu pismem okólnym z 31 VII 1564 r., wyznaczając dzień 29 VIII tegoż roku jako termin rozpoczęcia zgromadzenia¹⁷. Zwołując synod, wikariusz generalny powołał się na wstępie na wspomnianą już dyspozycję Soboru Trydenckiego w przedmiocie odbywania synodów diecezjalnych. Zapowiadając, iż zgromadzenie synodalne ma posłużyć dobru duchowemu kleru i wiernych, autor okólnika konwokacyjnego wzywał następnie do udziału w tym niecodziennym spotkaniu wszystkich opatów, prepozytów, przełożonych konwentów, komendatariuszy, archiprezbiterów, archidiakonów, dziekanów, kanoników, rządców kościołów oraz wszystkich pozostałych duchownych Mediolanu i całej diecezji, tak świeckich, jak i zakonnych, którzy obowiązani są z samego prawa uczestniczyć w synodzie. Przypomniał jednocześnie, że winni przybyć nawet zakonnicy wyjęci, jeśli nie podlegają kapitułom generalnym i nie posiadają świeckich beneficjów kościelnych, nawet połączonych, których aktualni zastępcy są obowiązani do udziału w synodzie. Wszyscy duszpasterze – nadmieniał okólnik – na czas swojej nieobecności w parafiach winni powierzyć troskę duszpasterską o wiernych odpowiedniemu kapłanowi mieszkającemu w tej samej lub sąsiedniej miejscowości¹⁸.

W dalszym ciągu swego pisma wikariusz generalny arcybiskupa wzywał wszystkich duchownych do zajęcia podczas trwania synodu szczególnie godnej postawy, która by była wzorem dla wiernych. Całą diecezję zaś, a szczególnie obowiązanych do udziału w zgromadzeniu synodalnym zachęcał do modlitw i postów w intencji spokojnego i owocnego przebiegu synodu¹⁹.

W celu zapoznania się przez wszystkich zainteresowanych z treścią pisma okólnego Ormaneto polecił wywiesić jego urzędową kopię na drzwiach

¹⁵ De C e r t e a u, jw. s. 263; F. M o l i n a r i. *Domenico Bollani (1514–1579) vescovo di Brescia e Carlo Borromeo (1538–1584). Linee di ricerca sulla pastorale posttridentina in una chiesa locale*. Brescia [brw] s. 54–55.

¹⁶ "[...] quanto allo sinodo diocesano pare a me che il rispetto di caldi non debbia haversi tanta considerazione che la ritardi non v'essendo altro impedimento" (M a r c o r a. *Niccolò Ormaneto* s. 488).

¹⁷ "Indictio Synodi Dioeceseanae in diem XXIX Augusti". AEM. T. 2. Mediolani MDCCCXC kol. 799–801; Zob. A. P r o d i. *La diocesi dei sinodi*. "Diocesi di Milano" 7:1966 nr 10 s. 471.

¹⁸ "Indictio Synodi Dioeceseanae". AEM kol. 799.

¹⁹ Tamże.

następujących kościołów w Mediolanie: św. Ambrożego, św. Nazariusza, św. Jerzego *in palatio*, św. Stefana i św. Wawrzyńca²⁰.

Zwołanym z polecenia kard. Boromeusza synodem zainteresowana była także władza świecka reprezentująca króla hiszpańskiego Filipa II. Z jego to mandatu przedstawiciel gubernatora królewskiego w Mediolanie informował ludność o mającym się rozpocząć 29 VIII synodzie diecezjalnym. Jednocześnie polecił, aby na czas obrad synodalnych zamknięto sklepy i nie wykonywano żadnych prac, pod karą 20 skudów²¹ przeznaczonych w połowie na wspólne cele miasta, w drugiej zaś – na rzecz donoszącego o takim wykroczeniu. Do mieszkańców Mediolanu skierowany został zarazem zakaz – pod identyczną sankcją karną oraz pod karą ekskomuniki – stawiania jakichkolwiek przeszkód w odbywaniu synodu²².

II. PRZEBIEG SYNODU

Źródłem poznania przebiegu synodu jest protokół synodalny przechowywany – wraz z aktami innych synodów – w Archiwum Diecezjalnym w Mediolanie²³, opublikowany następnie – w znacznej części – w "Acta Ecclesiae Mediolanensis"²⁴. Informuje on o uroczystym otwarciu zgromadzenia synodalnego oraz o jego obradach.

Uroczyste otwarcie synodu, zgodnie z zapowiedzią, nastąpiło 29 VIII 1564 r., w godzinach rannych, w katedrze mediolańskiej, przy udziale 1200 duchownych. Na początku została odprawiona msza św. śpiewana o Duchu Świętym: jej celebransem był proboszcz Visconte. Po Ewangelii przemówił Ludwik Hairoldo, kanonik katedry mediolańskiej. Po mszy św. jej celebrans – zaintonował antyfonę *Exaudi nos, Domine*, której śpiew kontynuowali wyznaczeni kantorzy. Śpiewano następnie psalm *Salvum me fac, Deus*, powtórzono antyfonę, po czym celebrans odmówił modlitwę "Omnipotens sempiternus Deus" i udzielił zgromadzonym błogosławieństwa. Z kolei diakon czytał przepisany w pontyfikale fragment Ewangelii, a następnie wszyscy odśpiewali hymn *Veni Creator Spiritus*, po czym dwaj kantorzy odśpiewali

²⁰ Tamże kol. 800–801.

²¹ Skudy – monety bite w 1551 r. ze srebra zawierające 34, 297 gramów tego kruszcu. Zob. A. M a r t i - n i *Manuale di metrologia ossia misure, pesi e monete in uso attualmente e anticamente presso tutti i popoli*. Roma e Firenze 1883 s. 353.

²² E. C a t t a n e o. *Il sinodo diocesano milanese del 1564. Estratto dal volume: Miscellanea Carlo Figini*. Venegono 1964 s. 275–276.

²³ Archiwum Diecezjalne w Mediolanie (dalej cyt.: ADM). *Sinodi diocesani*. (Sinodus diocesana anni 1564). Sez. VI. T. 12 k. 1–9.

²⁴ "Synodus diocesana Mediolanensis prima Carolo Borromeo S.R.E. Cardinali tit. S. Praxedis et Archiepiscopo Mediolani habita an. a Chr. Nat. MDLXIV, mense augusto, Pio IV Summo Pontifice". AEM. T. 2 kol. 797–804.

przepisane litanie. W dalszym ciągu części liturgicznej miała miejsce procesja generalna duchowieństwa świeckiego i zakonnego do kościoła św. Ambrożego. Szli w niej – po dwóch – wszyscy uczestnicy synodu, z zachowaniem odpowiednich odstępów i według ustalonego porządku, poprzedzając idącego na końcu wikariusza generalnego w otoczeniu kapituły katedralnej. Po powrocie do świątyni katedralnej wszyscy uklękli, a celebrans odmówił modlitwę do Ducha Świętego. Po skończonej części liturgicznej duchowieństwo zdjęło strój chórowy udając się na posiłek²⁵.

Właściwa część synodu rozpoczęła się po południu: była to pierwsza sesja obrad synodalnych. Ich uczestnicy, ubrani w strój chórowy, zebraли się ponownie w katedrze, zajmując wyznaczone im miejsca. Po odśpiewaniu hymnu *Veni Creator Spiritus* i odmówieniu modlitwy "Adsumus Domine" głos zabrał Benedykt Palmio, jeden z jezuitów skierowanych we wrześniu 1564 r. do Mediolanu przez kard. Boromeusza. W wygłoszonym do zebranych przemówieniu mówca wzywał do prowadzenia uczciwego życia, oddawania się modlitwie i kierowania się w postępowaniu jedynie względami nadprzyrodzonymi. Odwołał się również do sumienia zebranych, gdy chodzi o dokonanie zaplanowanych na synodzie wyborów sędziów i egzaminatorów. Wskazał przy tym na przymioty, jakim jedni i drudzy winni odpowiadać. Ukazał poza tym doniosłość Soboru Trydenckiego w życiu Kościoła, wspominał o zatwierdzeniu uchwał soborowych przez papieża, o konieczności ich przyjęcia do praktyki życiowej, a następnie o roli i pożytku synodów diecezjalnych²⁶.

Po egzorcie Benedykta Palmio przystąpiono do odczytania z ambony bulli Piusa IV *Benedictus Deus* o zatwierdzeniu uchwał Soboru Trydenckiego i ich interpretacji. Następnie odczytano dekret soborowy *De synodo diocesana quatannis celebranda*²⁷, a następnie dekret Ormaneto o rozpoczęciu odbywanego synodu diecezjalnego oraz dekret trydencki o obowiązku przyjęcia uchwał soborowych i złożenia na synodzie wyznania wiary²⁸.

Po lekturze wspomnianych aktów prawnych, w myśl odczytanego dekretu soborowego, uczestnicy zgromadzenia synodalnego przystąpili do złożenia wyznania wiary²⁹. Po wspólnym odczytaniu formuły "professionis fidei"

²⁵ Tamże kol. 801; Cattaneo. *Il sinodo diocesano* s. 276-277; Marcora. *Anno 1564* s. 210.

²⁶ Marcora. *Nicolò Ormaneto* s. 366-367; Cattaneo. *Il sinodo diocesano* s. 277.

²⁷ Conc. Trid. sess. XXIV s. 2 de ref.

²⁸ "Synodus diocesana Mediolanensis prima" AEM kol. 801; Cattaneo. *Il sinodo diocesano* s. 277.

²⁹ Wyznanie wiary uczestnicy synodu złożyli w następującej formie: "Hinc veram catholicamque fidem, extra quam nemo salvus esse potest, quam in praesenti sponte profiteor, et veraciter teneo, eadem integram, et inviolatam usque ad extremum vitae constantissime, Deo iuvante, confiteri, et docere, atque ut, qui meae curae commissi sunt, eadem retineant, et profiteantur quantum in me erit, curaturum, ego idem N. spondeo et promitto; nec non omnia et singula, quae ab aedem sancta Tridentina Synodo decreta, et statuta sunt, omni cum reverentia recipio atque amplector" (ADM. Sinodi diocesani k. 6).

poszczególni uczestnicy synodu byli kolejno wzywani przez przewodniczącego do przyjęcia uchwał soborowych oraz wyrażenia posłuszeństwa papieżowi i potępienia wszystkich herezji, co dokonało się także w myśl tego samego dekretu trydenckiego. Wezwani do spełnienia tej czynności uczestnicy zgromadzenia synodalnego, klęcząc wypowiadali odpowiednią formułę. Zarówno w części liturgicznej, jak i w pierwszej sesji synodu brali udział także licznie zgromadzeni wierni. Sesja ta zakończyła się w późnych godzinach wieczornych³⁰.

Druga sesja synodalna rozpoczęła się nazajutrz, 30 VIII około godziny dziewiętej. Na wstępie miała miejsce część liturgiczna, w myśl przepisów pontyfikału. Po otwarciu przez Mikołaja Ormaneto właściwej części sesji przystąpiono najpierw do lektury dekretu Soboru Trydenckiego o wyborze sędziów³¹. Następnie wikariusz generalny przedstawił zebrany 18 kandydatów na te stanowiska, spośród których wybrano 12. Z kolei odczytano dekret soborowy o wyborze egzaminatorów³², po czym dokonano wyboru na ten urząd 8 spośród 15 zaproponowanych kandydatów. Przystąpiono także do wyboru - z listy 3 kandydatów - delegata do spraw seminarium duchownego, co było również zgodne - choć w aktach nie ma wzmianki o czytaniu odnośnego dekretu soborowego - z dyspozycją Trydentu³³. Wyboru na wspomniane urzędy dokonano w drodze tajnego głosowania³⁴, zgodnie z dyspozycją soborową³⁵.

Sesja przedłużyła się do godzin wieczornych. Przed jej zamknięciem ustalono termin rozpoczęcia kolejnej: na następny dzień³⁶.

Zgodnie z podjętą uchwałą trzecia sesja synodalna rozpoczęła się 31 VIII w godzinach porannych. Na część liturgiczną złożyła się msza św. oraz przepisane w pontyfikale modlitwy. Po skończonej części liturgicznej nastąpił bardzo doniosły punkt porządku dziennego, którym było czytanie wybranych dekretów Soboru Trydenckiego odnoszącego się do reformy dyscypliny kościelnej i naprawy obyczajów. Lektor czytał więc z polecenia przewodniczącego obrad następujące dekrety soborowe: o seminariach duchownych³⁷, o życiu i obyczajach duchowieństwa³⁸, o odbywaniu synodów

30 "Synodus dioeclesana Mediolanensis prima" AEM kol. 801; C a t t a n e o. *Il sinodo dioeclesano* s. 278.

31 Conc. Trid. sess. XXV c. 10 de ref.

32 Tamże sess. XXIV c. 18 de ref.

33 Zob. tamże sess. XXIII c. 18 de ref.

34 "[...] quos octo examinatores Synodus probavit, suffragiis per schedulam occulte latis" ("Synodus dioeclesana Mediolanensis prima". AEM kol. 802). Nazwiska wybranych zob. M a r c o r a. *Nicolò Ormaneto* s. 259.

35 Zob. tamże sess. XXV c. 6 de regularibus.

36 "Synodus dioeclesana Mediolanensis prima". AEM kol. 802.

37 Zob. Conc. Trid. sess. XXIII c. 18 de ref.

provincialnych i diecezjalnych³⁹, o wyznaczeniu wikariuszy parafialnych i pozbawieniu beneficjów proboszczów prowadzących gorszący tryb życia⁴⁰, o postępowaniu przeciwko duchownym żyjącym w konkubinacie⁴¹, o zakazie nadawania niektórych beneficjów nieprawym synom duchownych⁴², o obowiązku rezydencji⁴³, o zakazie kumulacji beneficjów⁴⁴, o głoszeniu słowa Bożego⁴⁵, o czyścicu⁴⁶, o czci świętych, obrazów i relikwii⁴⁷, o odprawianiu mszy św.⁴⁸, o legatach mszalnych⁴⁹.

Po przeczytaniu wymienionych dekretów – była to publikacja ważniejszych postanowień trydenckich – zebrani wysłuchali egzorty wspomnianego już jezuita Benedykta Palmio. Mówca zwrócił uwagę przede wszystkim na znaczenie obowiązków wskazanych przez Sobór w zakresie rezydencji i dyscypliny kleru⁵⁰. Przemówienie Palmio kończyło sesję przedpołudniową.

Ostatnia, czwarta sesja zgromadzenia synodalnego rozpoczęła się tego samego dnia po południu. Po jej otwarciu przystąpiono do kontynuowania lektury wybranych dekretów Soboru Trydenckiego. Tym razem czytano następujące: o egzaminie spowiedników⁵¹, o ubiorze i posiłkach duchownych oraz dysponowaniu dobrami kościelnymi⁵², o lokacji dóbr kościelnych⁵³, o wizytacji biskupiej⁵⁴, o zagarnianiu dóbr kościelnych⁵⁵, o kwestowaniu i ogłaszaniu odpustów⁵⁶, o nakładaniu odpowiedniej pokuty za grze-

38 Zob. tamże sess. XIV c. 6 de ref. oraz sess. XXII c. 1 de ref.

39 Zob. tamże sess. XXIV c. 2 de ref.

40 Zob. tamże sess. XXI c. 6 de ref.

41 Zob. tamże sess. c. 14 de ref.

42 Zob. tamże sess. XXV c. 15 de ref.

43 Zob. tamże sess. VI c. 1 de ref. oraz sess. XXIII c. 1 de ref.

44 Zob. tamże sess. XXIV c. 17 de ref.

45 Zob. tamże sess. V c. 2 de ref. oraz sess. XXIV c. 4 de ref.

46 Zob. tamże sess. XXV decr. de purgatorio.

47 Zob. tamże sess. XXV de invoc., vener. et rel. Sancti, et saccr. imag.

48 Zob. tamże sess. XXII c. 5 de missae caerem. et sit.

49 Zob. tamże sess. XXV c. 4 de ref.

50 "[...] preclaram sermonem habuit de residentia et disciplina Cleri" (*Synodus diocesana Mediolanensis prima* AEM kol. 803) Zob. M a r c o r a. Anno 1564 s. 210.

51 Zob. Conc. Trid. sess. XXIII c. 15 de ref.

52 Zob. tamże sess. XXV c. 1 de ref.

53 Zob. tamże sess. XXV c. 11 de ref.

54 Zob. tamże sess. XXIV c. 10 de ref.

55 Zob. tamże sess. XXII c. 11 de ref.

56 Zob. tamże sess. XXI c. 9 de ref.

chy⁵⁷, o zadośćuczynieniu za grzechy⁵⁸, o pokucie publicznej⁵⁹, o gościnności⁶⁰.

Kolejnym punktem porządku dziennego referowanej sesji było przemówienie Mikołaja Ormaneto. Zwrócił w nim uwagę na konieczność przestrzegania przez duchowieństwo zasad dyscypliny poleconych przez Sobór. Mówca wyjaśnił następnie wszystkie dekryty Soboru Trydenckiego, które podczas synodu były czytane, a także nawiązał do treści tych, które - z braku czasu - zostały w lekturze pominięte. Komentarz wikariusza generalnego zawierał zachętę do właściwej realizacji i systematycznego wprowadzenia w życie postanowień soborowych⁶¹.

W celu bardziej skutecznego wdrożenia kleru diecezji do przestrzegania reformatorskich postanowień trydenckich Ormaneto ogłosił następnie swój dekret, w którym polecał, aby wszyscy duchowni zaopatrzyli się w edycję uchwał Soboru Trydenckiego, a następnie dokładnie zapoznali się z nimi i stosowali je w codziennej praktyce. Ogłaszając swój dekret, Ormaneto wspominał o surowej sankcji karnej - nieokreślonej - grożącej za niewykonanie zawartych w nim postanowień⁶².

Z kolei głos zabrał Benedykt Palmio, wygłaszając egzortę na temat całości kształtu norm dyscyplinarnych Tridentinum⁶³.

Następnie diakon odczytał z pontyfikału zawarte tam upomnienia, adresowane do duchowieństwa⁶⁴, po czym przystąpiono do części liturgicznej zamykającej synod. Z katedry wyruszyła więc procesja wszystkich uczestników zgromadzenia synodalnego śpiewających *Te Deum*. Szyk procesjonalny udał się aż do ulicy de Borsinari, po czym powrócił do świątyni, przy ponownym śpiewie *Te Deum*. Prepozyt katedry odmówił następnie modlitwę "Exaudi quaesumus, Domine", stosownie do przepisu pontyfikału. Na zakończenie wikariusz generalny udzielił zebrany błogosławieństwa⁶⁵.

57 Zob. tamże sess. XIV c. 8 de satisf. necessit. et fructu.

58 Zob. tamże sess. XIV c. 9 de oper. satisf.

59 Zob. tamże sess. XXIV c. 8 de ref.

60 Zob. tamże sess. XXV c. 8 de ref.; "Synodus dioeclesana Mediolanensis prima" AEM kol. 803- 804.

61 "Synodus dioeclesana Mediolanensis prima" AEM kol. 804.

62 "Poenam praeterea gravissimam sancivit contra eos., qui secus, quam eo decreto cautum est, fecissent" (AEM kol. 804). Zob. C a t t a n e o. *Il sinodo diocesano* s. 278.

63 "Synodus dioeclesana Mediolanensis prima" AEM kol. 804.

64 Tamże.

65 Tamże; Zob. C a t t a n e o. *Il sinodo diocesano* s. 279-280.

III. UWAGI KOŃCOWE

Szybkie i sprawne przeprowadzenie w diecezji mediolańskiej pierwszego synodu diecezjalnego po zakończeniu Soboru Trydenckiego stanowiło niewątpliwie starannie pielęgnowany zamysł kard. Karola Boromeusza. Jako zdecydowanemu rzecznikowi reformy trydenckiej zależało mu bardzo na rychłym zapoznaniu duchowieństwa z dekretami soborowymi, zgodnie zresztą z poleceniem Soboru. Zmuszony pozostać w Rzymie, arcybiskup Mediolanu znalazł wybitnego duchownego w osobie Mikołaja Ormaneto, pochodzącego w Werony, gdzie zetknął się tam już znacznie wcześniej z synodem potrydenckim zainicjowanym przez znanego biskupa-reformatora Mateusza Giberti⁶⁶. Dokonany w Rzymie wybór wikariusza generalnego, doskonale przygotowanego prawnika, należy uznać za wyjątkowo szczęśliwy. Wystawia to dobre świadectwo arcybiskupowi mediolańskiemu, który zresztą zasłynął z wyjątkowo trafnego dobierania sobie odpowiednich współpracowników.

Synod diecezjalny, który przeprowadził Ormaneto, został pomyślany przede wszystkim jako zgromadzenie kleru, podczas którego należy dokonać publikacji dekretów soborowych. Chodziło także o to, by na synodzie duchowni złożyli wyznanie wiary, wypowiedzieli formułę posłuszeństwa papieżowi i potępili herezje. Był to wymóg stawiany pierwszym synodom przez sam Sobór Trydencki, o czym już wspomniano. Stanowiło to moment bardzo ważny. W tych właśnie aktach Sobór upatrywał początek właściwej reformy. Była to niejako akceptacja owej dalszej i wymagającej wielu wysiłków reformy i odnowy. Chodziło o wykazanie dobrej woli i postawienie pierwszych kroków na tej drodze.

Wybór dekretów soborowych dokonany niewątpliwie przez samego wikariusza generalnego jest również znamienny. Lekturę podczas trzeciej sesji zgromadzenia synodalnego zaczęto od dekretu *Quum adolescentium aetas*, wkładającego na biskupów obowiązek zakładania seminariów duchownych. Miało to swoją wymowę w diecezji, której instytucję taką akurat powoływano do życia. Wybranie na pierwszy plan do czytania dekretów regulujących dyscyplinę kleru stanowiło zapewne przejaw zamiaru Ormaneto jasnego uświadomienia duchowieństwu świeckiemu i zakonnemu obowiązków związanych ze stanem duchownym. Można przypuszczać, z jakim zaskoczeniem słuchoał kler dyspozycji nakazującej rezydencję lub zaskakującej kumulacji beneficjów. Zupełnie nowe w tym względzie normy soborowe, mające na uwadze właściwie prowadzoną akcję duszpasterską, nie mogły nie wywołać obaw i wątpliwości. Nic też dziwnego, że wkrótce po synodzie diecezjalnym niektórzy jego uczestnicy przygotowywali specjalną legację do Rzymu w

⁶⁶ Zob. E. Cattaneo. *Influenze veronesi nella legislazione di San Carlo Borromeo*. W: *Problemi di vita religiosa in Italia nel Cinquecento*. Padova 1969 s. 123-166.

celu uzyskania dyspensy od obowiązku rezydencji i zakazu kumulacji beneficjów. Szczególnie zaniepokojone, a może i zagrożone czuły się tutaj kapituły⁶⁷. Znając zamiar kierowania do Rzymu delegata, który zamierzał prosić o dyspensę od wspomnianych norm trydenckich dla wielu duchownych, energiczny Ormaneto poinformował o tym kard. Boromeusza. Ten zaś, chcąc zapobiec tego rodzaju "opozycji" przeciwko dekretom trydenckim, szybko kieruje do swego wikariusza generalnego pismo, w którym wyraźnie nadmienia, iż nie ma mowy o uzyskaniu zamierzonych dyspens⁶⁸.

Wśród innych dekretów Soboru objętych lekturą podczas zgromadzenia synodalnego szereg miało charakter duszpasterski, np. o głoszeniu słowa Bożego czy wizytacji biskupiej, co pozwoliło obradującym dostrzec novum Soboru eksponującego duszpasterstwo. Ogłoszono również na synodzie kilka uchwał Tridentinum o charakterze doktrynalnym: o czyścicu, o kulcie Świętych, obrazów i relikwii, o pokucie związanej z korzystaniem z sakramentu pokuty. Publikowano poza tym dekryty w przedmiocie dóbr kościelnych i właściwego posługiwania się nimi. Wolno przypuszczać, iż całokształt tej wybranej lektury dekretów trydenckich pozwolił uczestnikom synodu na zasadnicze zorientowanie się w czekających ich zadaniach. Dopełnił tego z pewnością komentarz wikariusza generalnego, a także nawiązywanie przezeń, w przemówieniu, do dekretów soborowych, których zabrakło podczas lektury.

Zupełnie słusznie synod nie podjął żadnych uchwał o charakterze ustawodawczym, a nie dokonał tego prawdopodobnie z dwóch powodów. Jednym z nich była nieobecność w Mediolanie prawodawcy diecezjalnego, drugim zaś okoliczność, iż wypadało ze wszelkich miar zapoznać się przede wszystkim z dekretami Soboru trydenckiego. Ich znajomość u duchowieństwa miało pogłębiać czytanie tych postanowień z nabytego przez każdego duchownego egzemplarza, do czego zobowiązał Ormaneto.

Synod podjął natomiast uchwały o charakterze administracyjnym, dokonując - w myśl dyscypliny Trydentu - wyboru sędziów, egzaminatorów i delegata do spraw seminarium duchownego.

W ten sposób pierwszy synod diecezjalny kard. Karola Boromeusza, choć odprawiony bez jego obecności, stanowił zdecydowany przejaw zainteresowania się ustawodawstwem Soboru Trydenckiego, do którego przyjdzie arcybiskupowi wracać na kolejnych synodach diecezji mediolańskiej. Został tym samym dokonany pierwszy, tak ważny krok ku urzeczywistnieniu reformy trydenckiej. Tym samym Kościół Ambrożyjański dotknął orbity oddziaływania doktryny i dyscypliny Trydentu. Dla wprowadzenia diecezji do

⁶⁷ D e r o o, jw. s. 218; M a r c o r a. Anno 1564 s. 211.

⁶⁸ M a r c o r a. Anno 1564 s. 211.

środką owej orbity czekało jednak kard. Karola Borromeusza jeszcze wiele wysiłków i trudów.

IL PRIMO SINODO DIOCESANO DI CARD. CARLO BORROMEO (1564)

S o m m a r i o

Il programma della riforma del concilio di Trento ha trovato sin dall'inizio un grande seguace nella persona di card. Carlo Borromeo (1538-1584), amministratore (dal 17 II 1560) e successivamente arcivescovo (dal 12 V 1564) di Milano. Dopo il concilio di Trento ebbe riconosciuto come compito più urgente della Chiesa e suo personale l'attuazione dei suoi decreti. Trattenuto a Roma nel corso dell'anno 1564 dalle discussioni sull'approvazione pontificia dei decreti conciliari e dalla prime iniziative per la loro esecuzione, inviò nel giugno 1564 a Milano come suo vicario generale Nicolò Ormaneto, che fino al giugno 1566 diventerà il suo più stretto collaboratore. Ormaneto, laureato "in utroque iure" proveniva dalla scuola di Gianmatteo Giberti, il grande vescovo riformatore di Verona. Dal mandato del card. Carlo Borromeo, arcivescovo di Milano, Ormaneto tenne nei giorni 29-31 agosto 1564 a Milano il primo sinodo diocesano.

L'autore presenta all'inizio preparazione al sinodo del 1564 e la sua convocazione, compiuta con la lettera del Ormaneto del 31 luglio 1564. In seguito tratta del corso del sinodo composto dalle 4 sessioni. Sottolinea che il momento più importante nella assemblea sinodale a cui parteciparono 1200 chierici fu la pubblicazione di alcuni decreti del concilio di Trento riguardanti soprattutto la vita del clero e gli obblighi clericali. Conformemente al decreto tridentino tutti i partecipanti hanno emesso la professione di fede nonchè hanno espresso la loro obbedienza al papa. Sono state inoltre condannate le eresie. Per quanto riguarda le azioni amministrative, i partecipanti dell'assemblea sinodale hanno eletto i 12 giudici, 8 esaminatori e un delegato per gli affari del seminario diocesano. Non vi erano invece intrapresi decreti sinodali del carattere legislativo, arcivescovo assente.

Il primo sinodo diocesano milanese di card. Carlo Borromeo costituì il primo passo sulla lunga strada verso l'attuazione dei decreti conciliari in Chiesa Ambrosiana.